

УДК 821.162.1.82-3"18"

Надія ПЕТРИЧЕНКО
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ПРОБЛЕМАТИКА ТА ОБРАЗНА СИСТЕМА ПОЛЬСЬКОЇ ПРОЗИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

У статті проаналізовано масив польської літератури першого десятиліття ХІХ століття, зокрема акцентовано увагу на творчості Ю.-І. Крашевського, Ю. Коженювського та ін. На цьому матеріалі простежено особливості еволюції образної системи та проблематики польської прози.

Ключові слова: проза, образна система, автор, стиль.

The article analyzes the achievements of Polish literature of the first decade of the XIX century, and particular attention is focused on creativity of J.-I. Kraszewski and J. Korzeniowski. This material is based on observation of specific features of the evolution of problems and imaging system in Polish prose.

Key words: prose, imaging system, author, style.

W artykule przeprowadzono analizę dorobku literatury polskiej pierwszej dekady XIX wieku, a szczególną uwagę skupiono na twórczości J.-I. Kraszewskiego i J. Korzeniowskiego. Materiał ten jest podstawą obserwacji cech szczególnych ewolucji problematyki oraz systemu obrazowania w polskiej prozie.

Słowa kluczowe: proza, system obrazowania, autor, styl.

Перші десятиліття ХІХ століття знаменувалися зародженням і розвитком романтизму в польській літературі. Набувають поширення тенденції, відмінні від естетико-літературної концепції класицизму. Образна конструкція у таких творах, як «Полтава» («Połtawa») Мусницького чи «Ягеллоніда» («Jagiellonida») Томашевського характеризується залученням інших мотиваційних механізмів, притаманних переважно епічним творам доби романтизму.

Домінація романтизму була зумовлена прогресивністю його естетичних настанов у порівнянні зі старими напрямками – класицизмом та романтизмом (які були представлені у польській літературі до 1830 року), проте до романтичної художньої парадигми залучено чимало елементів їх поетик, розроблених ними жанрів, подекуди навіть створення синтетичної моделі традиційного та новаторського на рівні художнього стилю, вираження нового пафосу, настрою у старій формі. Новаторство романтизму не зводилося до відкриттів у галузі літературної техніки та інструментарію, насамперед воно було репрезентовано зображенням нового у національному житті.

Позиції романтизму залишалися сильними у тодішній прозі. Роль цього літературного напрямку була значущою у плані розвитку літературної мови, а також у зв'язку з розширенням тематичних обріїв, зверненням до внутрішнього світу людини, до елементів і деталей у зобра-

женні повсякденної дійсності. Література доби романтизму репрезентує характерний для всього періоду Просвітництва мотив контрасту доброго минулого й недосконалого сьогодення. Поширення набуває прийом протиставлення норм природи і цивілізаційних засад; поєднання фізичного людського начала з усіма притаманними людині почуттями духовними, як наслідок, – пізнання себе, повернення до загальнолюдських цінностей [5, с. 120]. В образній системі панівні позиції посіла психологічна мотивація, визначена окремою ситуацією, зокрема емоційна концепція особистості [5, с. 125].

Переломним моментом у розвитку польської літератури стає 1822 рік, коли побачив світ цикл «Балади і романси» А. Міцкевича, – перший зразок польського романтизму. У статті «Про романтичну поезію» Міцкевич обґрунтував правомірність романтичного напрямку в Польщі, необхідність включення польської поезії до загальноєвропейського романтичного руху, сформулювавши своє розуміння романтизму як носія національного начала у поезії. У польській художній традиції найбільший інтерес становила народна поезія, проте показовим є і той факт, що інтереси романтиків не обмежувалися фольклором власне польським, а охоплювали і творчість інших народів: білоруського, українського, литовського. «Народний елемент» виявлявся не стільки у соціальному розрізі, скільки як вияв національно-сво-

ерідного, самотнього, патріотичного. Перші яскраві романтичні зразки на польських теренах репрезентовані у жанрі балади, де орієнтиром виступає творчість російського романтика В. Жуковського, зокрема балада «Людмила». Жанр балади розкривав широкі можливості національній інтерпретації, наповненню своєрідним змістом, використанню фольклорної поетики. Український фольклор, чия присутність здавна відчутна у польській поезії, виступив у романтичній ліриці джерелом для творів баладно-пісенного жанру, відомих під назвою «думки». Таку назву дав своїм юнацьким творам Ю.-Б. Залеський, який виріс в Україні, а у 20-ті роки переїхав до Варшави. Українська народна поезія збагатила поезію Залеського не лише на тематичному, а й на образному рівні (героєм творів виступає український козак), наповнила її ліричним струменем, своєрідністю стилю мовлення, проте поза увагою автора залишився соціальний аспект, ідейна і політична конфліктність. У 30-ті роки творчість автора теж звернена до української тематики. Використовуючи українську історію і фольклор, Б. Залеський створює поеми «Золота думка» (1836), «Збаразький похід» (1839), «Дух степів» (1836).

Провідним жанром, крім балади, який набув широкого розповсюдження, була романтична поема чи «поетична повість» (назва, поширена у польському літературознавстві). Саме в цьому жанрі яскраво представлений романтичний герой польської поезії з його незвичною, часом трагічною долею, невід'ємний від проблем народу, суспільства, історії, що стає нарешті (це можна виділити як специфічну ознаку польського романтизму) лише відбиттям масштабних конфліктів, пов'язаних із долею нації.

Якщо у поезії, а частково і в драматургії польський романтизм розробив цілу низку жанрів, то у прозі більш пізнього періоду (40-і роки) його вплив набагато менший. Поруч із суто романтичними прозовими зразками трапляються художні відкриття і традиційні ідейні шукання сентиментального роману і повісті, а також паростки нового літературного напрямку – реалізму.

У 1839 р. у Парижі побачила світ історична повість «Спогади пана Северина Сопліци, чесника парнавського» (1839) Г. Жевуського, присвячена зображенню шляхти XVIII ст., яка структурно складається із серії оповідань-гавенд про окремих осіб, об'єднаних спільним оповідачем, а також низкою персонажів, переважно з оточення відомого магната Кароля

Радзивілла. Кризь призму авторського сприйняття від імені людини старого часу передано побут провінційної шляхти, іронічне зображення не приховує відвертого милування старошляхетським устроєм. У романі «Листопад» (1845–1846) автор створює розлогу історичну картину часів короля Станіслава Августа, на тлі якої здійснюється протиставлення двох світів, двох життєвих устроїв, двох цивілізацій і способів мислення – вітчизняного «сарматизму» і західного культурного впливу, привнесеного до польської культури Просвітництвом.

До історичної прози звертався Ігнацій Ходзько (автор «Записок квестаря»), а також Міхал Грабовський, який, як романіст, виступав під псевдонімом Едварда Тарша.

Повертаючись до проблем сучасності, польська проза порушувала широке коло старих і нових проблем, різноманітних соціальних явищ. Тематика творів нерозривно пов'язана із життям Польщі, а естетичним та ідейним зразком виступала західноєвропейська проза у вигляді шедеврів – творчості Бальзака, пізніше – Діккенса. Коло проблем, що потребували вирішення за допомогою художніх творів, вимагало реалістичного зображення і активного читацького сприйняття. Проте у творах прозаїків 40-х років сентиментальна традиція, а також романтична манера, часто синтетично поєднана з реалістичною типізацією.

У 40-х роках простежуються суттєві зрушення на теренах польської прози. У 1846–1847 рр. з'являються найкращі повісті Ю. Коженювського, Ю.-І. Крашевський відмовляється від традицій сентиментальної прози і романтичної проблематики, створює цикл повістей, позначених реалістичним відтворенням дійсності. Автор звертається до селянської проблематики, у реалістичній проекції таке звернення відбувалося у польській прозі вперше – «Історія Савки» (1842), «Уляна» (1843), «Остап Бондарчук» (1847). Психологічна мотивація змалювання образів селян знаменувала важливий крок у поступі реалістичної прози.

Повість Ю.-І. Крашевського «Історія Савки» стала подією у становленні реалістичного методу в польській літературі, актуальною виступала проблематика твору, виходячи з правдивого відображення безправного життя селянства в усіх його виявах. Схожі мотиви у цей період спостерігаються і в українській літературі, йдеться про твори антикріпосницького спрямування Т. Шевченка та Марка Вовчка [3, с. 359].

Сумні картини селянського життя Ю.-І. Крашевський відтворює досконало, використовуючи різний художній інструментарій на рівні змісту і форми. Центральною подією твору виступає кохання кріпачки Уляни, духовно багатієї натури, людини емоційної і цілеспрямованої, і Тадеуша, вередливого і ницого панича. Кохання пана і кріпачки з романтичної історії перетворюється на соціальну драму, Ю.-І. Крашевський наповнює цей традиційний сюжет принципово новим, викривальним змістом, недаремно у творі яскраво відтворено картини селянського бунту – вияву помсти кривдникам-панам [3, с. 359].

Романтичне світосприйняття стає вихідною позицією для творчості Нарцизи Жмиховської, яка 1846 року заявила про себе повістю «Язичниця», що репрезентувала поєднання антиаристократичної тенденції прози демократичного спрямування і проблематики, що тяжіла до романтичної поезії і драми; конфлікт у повісті розгортається в морально-психологічній площині, розв'язання якого здійснюється переважно романтичними засобами. Образна система відзначена різноманітністю, герої твору виступають втіленням різних соціальних світів (космополітичний аристократизм у особі Аспазії, патріархально-релігійна дрібна шляхта, що, за задумом письменниці, стоїть ближче до народу, здорового духу нації в особі Беньяміна).

Формування нового методу у творчості письменників, зокрема й фундаторів реалістичного напрямку – Ю.-І. Крашевського і Ю. Коженювського, відбувалося синхронно з використанням колишніх творчих засад. Лише поступово розвивався процес не лише синтезу, а й «кристалізації» реалістичного методу [2, с. 370]. Панівні позиції реалізму у провідних європейських літературах визначили необхідність переходу до нього як запоруки літературного прогресу. Не лише практиком при створенні соціально-побутового роману, а й теоретиком виступав Ю.-І. Крашевський, який здійснив спробу класифікувати жанрові типи роману, порушив питання про співвіднесення вигадки і дійсних фактів у його межах, визначити завдання і специфічні ознаки історичного роману тощо. Письменник вважав, що прозові жанри є найбільш придатними для передачі духу епохи, заперечував літераторам (Л. Семенському, Ю. Клячко), які у них вбачали небезпеку для національної літератури і художнього смаку. Естетичним орієнтиром для Ю.-І. Крашевського виступала творчість Ч. Діккенса, О. Бальзака, М. Гоголя [1, с. 10].

Характеризувати прозу Ю.-І. Крашевського 40–50-х років як реалістичну дозволяють наступні чинники: широке проблематичне коло, заострення соціального аналізу, поява нових соціально-психологічних типів, що породжують зміни в суспільному устрої, формування нової концепції героя, доля якого демонструє типові риси людини своєї епохи, утвердження нових жанрових різновидів. Щоправда, у деяких випадках відчутною є колишня романтична поетика, тому можна стверджувати, що саме співіснування романтичного і реалістичного начал виступає однією із специфічних рис згаданого періоду.

У 50-ті роки Крашевський створює цикл повістей «Останній із Секежинських», «Золоте яблуко», в яких, піддаючи критиці аристократію і шляхту, висуває програму, що випереджає естетичні постулати позитивістів. У його творах відображено тенденції трансформації феодального суспільства у буржуазне, недаремно він відзначає зміни у суспільстві, де панівну роль відіграють гроші, а не титули і привілеї; не залишилися поза увагою автора й життєві проблеми, які не порушувались до нього у польській літературі. Усвідомлюючи залежність долі людини від навколишнього середовища, він виступав із реалістичними узагальненнями, сприяв утвердженню принципу соціальної типізації. Вчинки героїв Крашевського завжди мотивовані, підпорядковані логіці подій, відображених у творі. Письменник свідомо уникає піднесеної, близької до поетичної, лексики, використовуючи розмовне мовлення, що теж дозволяє говорити про реалізм його оповідного стилю. Увага до фактів реального життя, тяжіння до узагальнень широкого характеру, участь у боротьбі за звільнення селян – все це за вже існуючих традицій польської літератури у відтворенні національних типів, національного побуту і досвіду зарубіжних авторів-реалістів привело Ю.-І. Крашевського до створення соціальної повісті – одного з найвищих досягнень польської літератури 40–50-х рр.

Другий зачинатель реалізму, Юзеф Коженювський, рішуче розірвавши з поезією та драматургією в середині 40-х років, тяжіє до прозових жанрів. Завдяки жанровій специфіці, великого значення автор надає повісті і роману, що згодом мають витіснити інші жанрові структури. У одній із своїх повістей Коженювський писав, що події із повсякденної дійсності, які глибоко хвилюють суспільство, повинні бути втілені в образах, запозичених із самого життя; вони мають бути включені у форми і виміри,

які ще не побутували у літературі. Крім того, новий зміст, на його думку, має бути «передано мовою самого життя» [4, с. 100]. Письменник правдиво представив стан різних соціальних груп у сучасному йому суспільстві: аристократії, збіднілої шляхти, чиновників, фінансистів, ремісників. Створюючи яскраві образи представників цих груп, Ю. Коженювський відтворив у них (як характерне явище епохи) процес проникнення капіталістичних відносин у життя суспільства, а головне – його вплив на зміну характеру і психології людини (а це вже визначаємо як істотний внесок у розвиток реалізму).

Перша повість Ю. Коженювського «Спекулянт» (1846) – твір, присвячений темі панівної влади грошей у сучасному авторові суспільстві. Ця проблематика, засвоєна західноєвропейською літературою (О. Бальзак, Ч. Діккенс), мала певні традиції і в польській літературі (Фредро). У своїй повісті Ю. Коженювський запропонував новий для польської літератури тип спекулянта, шлюбного афериста; основним засобом до розкриття образу виступали характеристики, подані оповідачем. Основну увагу автор приділив детальному змалюванню головного героя, його зовнішності і психологічного стану, а також детальному описові обставин, у яких діють герої.

Повість «Колокація» (1847) репрезентує характерний тип – жадібного, спритного землевласника Загартовського, який за допомогою інтриг примножив своє багатство; він виступає як цілком реальна життєва фігура і як узагальнений образ тієї частини шляхти, котра зуміла прилаштуватися до нових умов, до законів нового суспільства. В образах типових представників шляхти й аристократії письменник зобразив важливі соціальні протиріччя, які панували у тогочасному суспільстві, що стає приводом для залучення у творі гумористичного та сатиричного компонентів.

Пошуки місця у новому буржуазному суспільстві збіднілих шляхтичів стають тематичним ґрунтом для створення роману «Кревні» (1857). З великою авторською симпатією подано у романі образи ремісників. Проте Ю. Коженювський не єдиний автор, у колі уваги якого перебувають ремісники. Ця тема посідає одне із центральних місць у прозовій творчості В. Вольського, який починав як поет, але у період, коли роман і повість стають основними жанрами у його творчості, спробував себе у новій сфері. Його найкращий твір – повість з життя ремісників «Будинок на вулиці Глибокій» (1859). Крім

того, В. Вольський одним із перших у польській літературі звертається до життя сучасної йому Варшави. Намагання ж автора відтворити життєву правду і чітко дотримуватися деталей при зображенні, індивідуалізація мовних характеристик героїв обумовило природність і логічність розвитку сюжету, достовірність відтворення зображуваних героїв і подій. Основне досягнення Вольського-прозаїка у цей період – у багатстві і різноманітності спостережень, у розширенні тематики, пов'язаної з розвитком нових суспільних відносин у межах міста.

Зигмунт Мілковський, активний діяч польського національно-визвольного руху (більш відомий у літературі під псевдонімом Теодор Томаш Єж) здобув популярність завдяки своїй першій повісті «Василь Голуб» (1858), що тематично пов'язана з Україною. У повісті автор поставив собі за мету правдиво відтворити життя та побут українського села, а також провести неприховану пропаганду ідей національно-визвольної боротьби. Тому головний герой об'єднується з паничем, відкидаючи особисту образу (адже панич звабив його наречену), і зі шляхтою бере участь у визвольній боротьбі. Таку розв'язку повісті впевнено можна назвати характерною для його творчої манери, а також такою, що була продиктована ідеологічною позицією автора, який виступав за збереження у національному русі патронату шляхти над звільненим селянством.

Незабаром вийшов друком твір, присвячений проблемам національно-визвольної боротьби, під назвою «Зачарований двір» (1859), який належав перу молодого автора Валерія Лозинського. Дія повісті розгортається на території австрійської частини Польщі напередодні подій 1846 р., головним героєм виступає емісар Демократичного товариства, що готує повстання. Перебуваючи у межах жорсткої цензури, Лозинський звернувся до жанру повісті з пригодницькою інтригою на зразок Е. Сю і Дюма-батька, щоб у межах цього нейтрального жанру дати свою оцінку конкретним подіям і соціальним відносинам. Образна система твору різнопланова, адже у дії беруть участь селяни, міщани, шляхта, магнати.

Певний легендарний компонент у народному дусі репрезентовано в центральному образі твору «Чорний Матвій» (1860). Неординарність його зовнішності й таємничість поведінки представлені в контрасті з душевною щедрістю та добротою. Ця атмосфера таємничості, непередбачені дійові повороти, похмурий гірський пейзаж, а також за-

лучення пласту народної фантастики відіграють в оповідній структурі важливу роль.

Зигмунт Качковський увійшов до польської прози як історичний романіст. У 50-ті роки, після тривалого перебування З. Качковського (як політичного в'язня) у в'язниці, авторська концепція зазнає певних змін, особливо на рівні розставлення ідеологічних акцентів при створенні образної системи. Наприклад, у романі «Русалка» З. Качковський намагався продемонструвати два напрямки суспільної думки напередодні 1846 року. Образ Каміла повинен був втілювати демократичний напрямок, а Едмунда – аристократичний, показово й те, що авторські симпатії перебували на боці останнього. У ці самі роки З. Качковський створив так званий «нечуєвський» цикл романів і повістей з життя Польщі XVIII ст. Письменник яскраво відтворює життя Речі Посполитої, створюючи галерею колоритних представників старої шляхти, на якій позначився розпад патріархального побуту, занепад землеробства, що призвело до її моральної ницості і соціальної відсталості. Кращий роман з нечуєвського циклу – «Мур-

деліон» (1853) – подає широку картину життя малопольської шляхти після першого розділу Польщі, яка багата на реалістичні деталі на рівні звичаїв і побуту. Зокрема у центрі твору – контрастне відтворення образів представників патріархальної шляхти і феодала Мурделіона, людини із незалежною вдачею, високим освітнім рівнем – особистості виняткової, наділеної рисами демонізму. Цей образ, створений автором у межах романтичної традиції, у жанровому відношенні є синтезом гавенди і пригодницького роману.

Незаперечним фактом на цей момент формування польської прози є певна недосконалість реалістичного методу як такого, про що свідчать такі чинники: ідеалізація персонажів, трафаретний підхід до розв'язання конфліктних ситуацій, прямолінійність при поділі персонажів на позитивні та негативні, недостатня глибина протиріч при відтворенні дійсності, жанрової структури. Проте період 40–50-х років XIX століття був пов'язаний з утвердженням нового принципу типізації і нового реалістичного методу, у чому, власне кажучи, і полягає основне значення літератури доби.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ведіна В.П. «Прадавня легенда» і її автор (Ю.-І. Крашевський) / В.П. Ведіна. – К. : Дніпро, 1989. – С. 5–14.
2. История польской литературы. В двух томах: Т. 1–2. – М. : Наука, 1968, 1969.
3. Чорноус С. Україніка у творчості Ю.-І. Крашевського / С. Чорноус // «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського по-

граниччя. Київські полоністичні студії / За ред. Р. Радишевського. – Т. 7. – К., 2006. – С. 355–360.

4. Kamionka-Straszakowa J. Nasz naród jak lawa / J. Kamionka-Straszakowa // Studia z literatury i obyczajności doby romantyzmu. – W., PIW, 1974. – 315 s.

5. Kostkiewiczowa T. Klasycyzm. Sentymentalizm. Rokoko / T. Kostkiewiczowa. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975. – 480 s.